

DİVAN ŞİİRİNİN SEVİMLİ YÜZLERİ

OSMANLI ŞİİRİNDE BERBERLER

*İncinur ATİK GÜRBÜZ**

*İşte meydân işte baş gel beni sen eyle tıraş***

ÖZET

Osmanlıda berberlerin sadece saç kesen ya da tıraş yapan kişiler olmadıkları, aynı zamanda sünnetçilik, hacamatçılık, dişçilik gibi işler de yaptıkları bilinmektedir. Bu yönleriyle toplumun önemli simalarından biri olan berberlerin dükkânları da her kesimden insanın girip çıktığı, sırların paylaşıldığı, dedikoduların yapıldığı ve böylelikle halkın nabzının tutulduğu mekânlar olarak toplumsal yaşamın merkezinde yer almıştır. Bu bakımdan içinde yaşadıkları toplumun önemli kültür öğelerinden ve taşıyıcılarından olan berberler, hemen her dönemde ve gelenekte edebî eserlerin önemli figürlerinden olagelmiş, şiiirlerden hikâyelere, romanlardan tiyatrolara, masallardan tekerlemelere kadar birçok türe konu olmuştur. Sosyal hayatın diğer bütün unsurları gibi berberler ve berberlikle ilgili unsurlar da divan şiiiri geleneğinin mecazlar dünyası içerisinde kendine yer bulmuş ve beyitlerde ya da bir bütün olarak şiiirlerde işlenmiştir. Bu çalışmada, kimi örnekler ışığında, berberlerin bizzat kendilerinin, çıraklarının, müşterilerinin, dükkânlarının, ayna, tarak, ustura, makas, leğen, ibrik, havlu gibi berberlikle ilgili unsurların ve tıraş biçiminin şiiirlerde teşbih unsuru olarak kullanımı ele alınacaktır. Çalışmamıza esas olan örnekler, değişik yüzyıllara ait divan, şehrengiz ve mesnevi metinlerinden seçilmiştir. Yaptığımız tarama faaliyeti sırasında berberlikle ilgili beyitler fişlenmiş, bu fişler gruplandırılmış ve ortaya çıkan gruplardan hareketle çalışmamızın kapsamı ve bölümleri belirlenmiştir. Çalışmamızda yer verdiğimiz örneklerin aynı fiş grubu içerisinde konuyu en iyi şekilde açıklayan, en dikkat çekici beyitlerden seçilmesine çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Divan şiiiri, berber, sevgili

CUTE FACES OF DIVAN POETRY

BARBERS IN OTTOMAN POETRY

ABSTRACT

It is known in Ottomans that the barbers do not only cut or shave hair, they also carry out works such as circumcising, cupping and dentistry works. The workplace of barbers which is one of the important

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, El-mek: incinuratik@hotmail.com

** Bu makalenin başlığının ve konusunun belirlenmesinde ilham kaynağı olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK'a katkılarından dolayı teşekkür ederim.

members of society in this aspect appears in center of social life as places where people from all walks of life enter and exit, share their secrets, make gossips and keep finger on the pulse of society. In this regard, barbers who are important cultural element and bearers of the society they live in become subject of many genres from poems to stories, novels to theater, tales to rhymes in almost every period with the tradition of literary works. The barbers and elements regarding barbers have found a place in the world of metaphors of divan poetry like all other elements of social life, and have appeared in poems in couplets or as a whole. In this study, in light of some examples, barbers themselves, apprentices, customers, workplaces, mirrors, combs, razors, scissors, basins, ewers, towels and shaving form elements will be discussed as an element in the use of simile poems. Our study includes examples from divan, şehrengiz, masnavi texts in different centuries. During the search activity we made, the couplets regarding barbers have been categorized, these categories have been grouped, and scope and sections of our study has been determined from resulting groups. We strive to choose examples in our study in same categorical groups by explaining subject in best way from most striking couplets.

Key words: Divan poetry, barber, beloved

Giriş

Hayatta kalma, beslenme, barınma ve güvenlik kadar öncelikli olmasa da insanların temel ihtiyaçlarından olan güzel görünme arzusu, berberliğin meslek hâline gelmesinde etkili olmuştur. Ancak insanlık tarihi kadar eski olması gereken bu mesleğin kimler tarafından, nerede ve nasıl icra edildiğine ilişkin bilgiler son derece sınırlıdır. Berberlik mesleğinin ortaya çıkışı ile ilgili en eski bilgiler, İslam geleneği içerisinde, Hz. İbrahim'e dayandırılır. O zamana kadar tıraş olmayı bilmeyen insanoğlu, Allah'ın emri üzerine Hz. İbrahim'in, Hz. İsmail ve Hz. İshak'ın saçlarını kesmesiyle tıraşı öğrenir. Bu yüzden Hz. İbrahim, berberlerin ilk piri, peygamberimizin saçını tıraş eden Selman-ı Fârisî¹ de ikinci piri olarak kabul edilmiştir (Erduran 2006, 192-193).

Meseleye Türk milleti açısından bakıldığında, çeşitli kaynaklardan eski Türk toplumunun saç, sakal, bıyık gibi süslenme tercihlerine ilişkin bilgi edinmek mümkündür (bkz. Saç Kitabı, "Tarih Boyunca" adlı bölüm). *Divan-ı Lüğati't-Türk*'te geçen kimi ifadelerden kişilerin saçlarını bir başkasına tıraş ettirdikleri anlaşılırken ("er saçın yülütti"= "adam saçını tıraş ettirdi" Atalay 1992, 3/336); bu işi yapan kişiyle ilgili bilgi bulunmaz. Genel kanaate göre o dönemlerde berberlik, başka bir meslekle meşgul olduğu hâlde, el becerisi olan kişiler tarafından ikinci bir iş olarak yapılmaktadır. Bugünkü gibi bir meslek olmadığı için de özel bir adlandırmaya gidilmemiştir (Aksu 1996, 9).

Bu mesleği karşılamak üzere Osmanlıda önceleri Arapça kökenli "hallâk (حلاق)" ya da "hâlik (حالق)" kelimeleri kullanılmış, daha sonra İtalyanca sakal anlamındaki "barbiere"den gelen "berber" kelimesi bunların yerini almıştır. Tanzimat döneminde "perukâr" adıyla modern dükkânlar açıldıysa da Cumhuriyet'ten sonra bu isim ortadan kalkmış ve "berber" kelimesi yine yaygınlık kazanmıştır. Divan şiirinde bunlardan başka "ser-terâş (سر تراش)" ve "şâne-zen (شانه زن)" gibi isimlerle de karşımıza çıkar. Günümüzde bayanlar için "kuaför", erkekler içinse "berber" kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

¹ Berberlerin piri olarak kabul edilen Selmân-ı Pâk'in adı şiirlerde geçmektedir.

Şekve-i cevri o şûh-ı ser-terâşın rûz-ı haşr

Güşe-gîr-i dâmen-i Selmân-ı Pâk eyler beni (Ahmed Neyli, G 173/3)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

İçinde yaşadığı toplumu gözlemleyerek ondan ilham alan divan şairi, Osmanlı toplumunun gündelik yaşamının önemli figürlerinden biri olan berberlere ve berberlikle ilgili unsurlara şiirlerinde yer vermiştir². Biz bu çalışmamızda çeşitli dönemlerde yazılmış divan şiiri örneklerinden hareketle, berberlerin şiirlerde hangi yönleriyle ve ne şekilde konu edildiğini tespit etmeye çalışacağız.

Genel Olarak Berberlik

Beyitlerde berberliğin niteliği ve berberlerin kimliği konusunda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Kendilerine ait dükkânlarında bu işi meslek olarak benimseyenlerin yanında (bkz. “Berber Dükkânı” mad.) önceleri kahvehanelerde kahveciler ve hamamlarda tellaklar da berberlik yaparlardı. Tellakların berberlik yapması kimi beyitlerde söz konusu edilmiştir. Bu imajlarda da divan şiirinin mazmun kurgusuna uygun olarak hamamla ilgili kimi hususlara yer verilmiştir:

Bir od düşmüş dile hammâm gibi
Ki kızgın müşteri ol ser-terâşa

(*Gelibolulu Sun'î, G 171/5*)

Dellâk-i ser-terâşun ince bilini terk it
Çokdur kisceci anda sakın seni soyarlar

(*Âlî, G 390/5*)

Eski zamanlarda berberler sadece tıraş yapmazlardı. Diş çekmek de onların vazifelerindendi. Hatta Mehmet Akif'in “Mahalle Kahvesi” şiirinde de (1966, 120-121) belirtildiği üzere çekilen dişlerin bir ipe dizilerek dükkânın önüne asıldığı, böylece de orada diş çekimi yapıldığının gösterilmeye çalışıldığı bilinmektedir:

Söksün dişini mest olıcak kelb-i la'înin
Bul kanda ise kerpedeni berberi şimdi

(*Türâbî, G 415/8*)

Mübtelânun çoğını sindürdi
Kimi şîşe kimi diş çekdürdi

(*Bosnalı Sâbit, Berbernâme, 21*)

Berberlerin tıraş etmek ve diş çekmek yanında şîşe çekerek hastaları tedavi etmeye çalıştıkları da bilinmektedir. Onların kan alma sırasında kullandıkları eşyalar ve konuyla ilgili çeşitli unsurlar, sevgili-âşık ilişkisi üzerinden ifade edilmiştir. Sevgilinin hasretinden döktüğü gözyaşlarıyla âşığın gözleri, hacamat etmede kullanılan şîşeye dönmüştür. Sevgilinin bakışlarının korkusu adeta bir neşter gibi gönlün damarlarını kesmektedir. Çektiği bütün bu acılara rağmen âşık, hâlden memnundur ve sevgilinin başkasını hacamat etmeye kalkışması onu incitmektedir:

Şîşe-i haccâma döndü dîde-i hasret bugün
Nişter-i bîm-i nigâhından reg-i dil berberin

(*Hâtif, G 210/4*)

² Berberler sadece divan şiirinde değil, hemen her dönemde ve gelenekte edebî eserlerin önemli figürlerinden olagelmiş, şiirlerden hikâyelere, romanlardan tiyatrolara, masallardan tekerlemelere kadar birçok türe konu olmuştur. Bu konuda örnek olabilecek bir çalışma için bkz. Aliş 2004, 373-395.

Dîdesi şîşe-i haccâmâsâ
Kan kuyusıydı pelîdün gûyâ

(*Bosnalı Sâbit, Berbernâme, 42*)

Kan almağa kaçan kim tîz ide gayra nîşter
Ol dem tamar gözümün reşkiyle kanlu yaşı

(*ML³ - Sipâhî, G 1142/3*)

Eski zaman berberlerinin toplumsal hayata dair üstlendikleri görevler, yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Bunların yanında çocukları sünnet ederler; kellik, uyuz, sıracı, egzama gibi cilt hastalıklarına ilaçlar, merhemler yaparlardı (Bkz. Koçu 1974, 47-51; İbrahim Refik 2007, 22-23; Amicis 1981, 82). Sonraki süreçte berberler, diğer işlevlerini yitirerek saç, sakal, bıyık kesimi ve bakımı üzerinde uzmanlaşmışlardır.

Tıraş Usulü

Berberlerin yaptığı tıraşın aşamalarını şiirlerden takip etmek mümkündür. Buna göre; dükkâna gelen müşteri peykeye oturur, başını berbere teslim eder, o da müşterinin boynuna renkli bir havlu takarak başını kucağına yatırır. Elindeki tarakla saçları tarar ve fazlalıklarını makasla keser, düzeltir. Sitil adı verilen ibrikteki suyla ve çenesinin altına dayadığı leğen yardımıyla müşterinin saçlarını yıkar, sonrasında da havluyla saçları kurular. Böylece tıraş tamamlanmış olur. Dükkânda bulunanlar “Sıhhatler olsun.” derler. Tıraşın isteğine uygun olup olmadığını görmesi için berberin çırağı müşteriye ayna tutar. Bu kontrol-onay sürecinden sonra da müşteri ücretini ödeyerek dükkândan çıkar:

Hâlelveş(?) urdı o meh-pâreye rengîn pişkîr
Ser-terâşa uzadup boynın o da oldı esîr

Dik turup herkese ol serv iderken perhâş
Ser-fürü eyledi zânûsına yârin kodı baş

Açdı şâne abanûs gibi siyeh perçemini
İtdi mikrâs ile pîrâste-i bîş ü kemini

Aldı havlî-i dü-havi ile anun nemini
Eyledi dâm-ı belâ zülf-i ham-ender-hamını

Zîb-i ser eyledi destâr u şükûfeâsâ
Câ-be-câ dil-bere sıhhâ didi yârân-ı safâ

Rûy-ı berber-beçe oldı ana âyîne-nümâ
Göricek kendüyi âyîne ol bî-hemtâ

Üstine gerçi nisâr eyledi çok sîm ile zer
Nakd-i cânın kor idî âyîneye bulsa eger

(*Beliğ Mehmed Emin, Divan, Berbernâme VII/2; VIII/1; IX/1, 2; X/1, 2, 3*)

Yukarıdaki şiirde anlatılan bu usule başka kaynaklarda da rastlamak mümkündür. Buna göre; müşteri, peyke adı verilen tahta bir sedire oturtulur, berber önce sakalı ustura ile kazır, sonra sol ayağını müşterinin oturduğu peykeye dayar, dizine temiz bir peşkir (havlu) koyar, müşterinin başını dizine yatırır, önce sağ tarafını tıraş eder, sonra da sağ ayağını dayar, başı öbür dizine yatırır ve sol tarafını tıraş ederdi (Koçu, 1974: 32; ayrıca bkz. Resim 3).

³ Bu kısaltma, *Mecmû 'a-i Letâîf*'te (bkz. Atik Gürbüz 2011) yer alan şiirleri göstermek üzere kullanılmıştır.

Berberlikle İlgili Unsurlar

a.Berber (Sevgili)

Divan şiirinde bahsi geçen sevgilinin ve sevgili ile ilgili teşbihlerin soyut düzlemde değerlendirilmesi gerektiği, üzerinde çoğunlukla hem fikir olunan konulardandır. Ancak bu “idealize edilmiş sevgili tipinin” yanında, zaman zaman günlük hayattaki hâliyle karşımıza çıkan “yarı idealize edilmiş sevgili tipi” de (Kurnaz 1997, 456-479; Gönel 2010, 81-97) söz konusudur. Bu sevgili tipi, genellikle çeşitli meslek gruplarını temsil eder şekilde görünmektedir. Bu çerçevede berberler de çoğunlukla sevgili olarak tasavvur edilmiştir⁴.

Sevgilinin güzellik unsurlarıyla vafedilen berberler, yüzlerinin güzellikleriyle ve parlaklıklarıyla güneşe ya da aya benzetilmiştir:

Hüsn ile hûrşîdveş bir ser-terâşî var imiş
Rüşdî-i bî-çârenün devletlü başî var imiş

(*Rüşdî, B 151*)

Meh benzeyimez anun bir zerre gün yüzine
Par par yanar Recâyî gördüm o ser-terâşî

(*ML - Recâyî, G 1154/5*)

Aşağıdaki beyitlerden ilkinde, dükkânında ayna bulunmasından (bkz. “Ayna” mad.) hareketle berberin sînesi, parlaklığıyla aynaya; ikincisinde de bilekleri, berraklığıyla Hz. Musa’nın yed-i beyzasına teşbih edilmiştir:

Nigâh-ı müşterîye var iken bir âynesi
O ser-terâşa yeter sîne berber âynesi

(*Belîğ Mehmed Emin, G 231/1*)

O mehün sâ‘id-i berrâkı yed-i beyzâdur
Sahn-ı dükkâne tecellî-gede-yi Mûsâdur

(*Belîğ Mehmed Emin, Mf. 7*)

Berberle ilgili bütün bu benzetmeler, divan şiirinin teşbihler dünyasıyla alakalı olduğu gibi, aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere, dönemin berber dükkânları ve tıraş eşyalarıyla da ilişkilidir.

Berber olarak tasavvur edilen sevgilinin, fiziksel güzellik unsurları olarak yanağının, sînesinin ve bileğinin vurgulanması, berberlerin giydikleri kıyafetlerle ilgili olmalıdır. Reşat Ekrem Koçu’nun bu konuyla ilgili verdiği bilgiye göre; berberler ayaklarına nalın giyer, iç gömleğin ve onun üzerine giyilen mintanın kollarını muhakkak dirseklere kadar sıvayarak çalışırlardı. Gömleğin üzerine göğüs kısmı işlemeli bir yelek veya işlemeli bir elbise, kısa kollu bir cepken giyilirdi. Bele bir kuşak, üstüne de ibrişimden bir peştamal bağlanırdı. Başlarına ise en eski devirlerde beyaz keçeden bir külah, külah üzerine sarık sararlardı (1967, 34-35). Aşağıdaki beyitten ve minyatürden de (bkz. Resim 1, 2) berberlerin elbiselerinin kollarını dirseklere kadar sıvayarak işlerini yaptıkları anlaşılmaktadır:

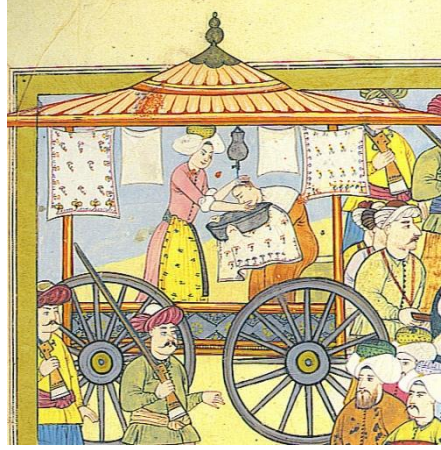
⁴ Şeref Hanım’ın, kardeşinin ilk kez tıraş oluşuna düşürdüğü tarih kıt’asından alınan aşağıdaki beyitte olduğu gibi kimi şiirlerde berber ve berberlikle ilgili unsurlar gerçek anlamlarıyla kullanılmıştır:

Tokınmuşdur diyü şâyed öperken pâ-yî hâkânî

Yed-i berberden ol ân müy-ı ruhsârî rehâ oldı (*Şeref Hanım, T 58/3*)

Ey Nâlişî sıgayup nâz ile sâ'idini
Kendü terâş iderse dünyâ deger terâşî

(ML- Nâlişî, G 1150/5)

Resim 1

Geçit töreni sırasında müşterisinin başını yıkayan bir berber temsili.
(Koç Keskin 2009, 274)

b.Berber Çırağı

Divan şiirinde yaşı küçük olan ve bu yönüyle tazeliğine gönderme yapılan sevgili, berberlik üzerine kurulan beyitlerde berberin kendisinden başka çırağı olarak da tasavvur edilmiştir:

Terk-i ser itdüm kodum 'ışkun yolında cân u bâş
Bende-i fermânunam ey şûh-ı tıfl-ı ser-terâş

(Rüşdî, B 150)

Sevgilinin berber olarak tasavvur edildiği beyitlerde ay ve güneş, birisi leğeni tutarken diğeri de ustura ve bileyi taşıyan tutan çiraklar olarak sunulmuştur:

Ol nev-cevâna oldı mihr ile mâh şâkird
Biri legençe tutar birisi tîg ü taş

(ML- Nâlişî, G 1150/2)

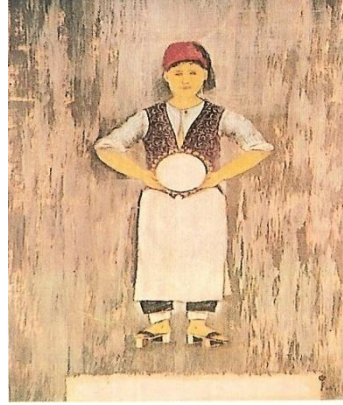
Aşağıdaki beyitte ise âşîğın ağlayan gözleri, berberin tıraş yaparken kullanacağı suyu taşıyan, âhî da bu suyu ısıtmak için ateş yakan çiraklar olarak düşünülmüştür:

Ey âh hizmet eyle var âteşini üfle
Ey çeşm-i eşk-pâşum sen de suyumı taşı

(ML- Nâlişî, G 1150/3)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

Resim 2

Geleneksel kıyafetiyle elinde ayna tutan bir Osmanlı berber çırağı

Berberlik imajı etrafında işlenen sevgili, mesleğin ifası gereği öne çıkan “kesme” eyleminden dolayı, âşığın başını kesen acımasız bir kişi olarak takdim edilmiştir:

Baş açup feryâd idüp didüm beni gel kıl terâş
Başımı kesdi o dem olmuş kesici ser-terâş

(Mürekkepçi Enverî, G 117/1)

Benzer şekilde bir şehrengizde de bir taraftan güzellik çarşısında bulunan nazlı ve işveli bir berber olarak nitelendirilerek sevgilinin güzelliği ön plana çıkarılırken bir taraftan da âşıkları cevri usturasıyla tıraş ettiği söylenerek sevgilinin acımasızlığı vurgulanmıştır:

Çâr-sû-yı hüsn içinde birisi bir ser-terâş
Kelle-i ‘uşşâkı tîg-i cevri ile eyler terâş
Kılur ana ser-fürû her kimse kim ister terâş
Nâz ile şîveyle anı eyler ol dil-ber terâş
Hak budur bâg-ı İremdür şehr-i İdincik ki var

[Ravzî, Muh. 3/92 (Edincik Şehrengizi)]

Sevgilinin berber ya da çırağ olarak tasavvur edildiği yukarıdaki örneklerden başka berbere gidip tıraş olan/olması gereken sevgili tipi ile de karşılaşmaktayız. Bu çerçevede sevgilinin yüzü güzellik ülkesi, yüzündeki hat da renginden dolayı Habeş askeri olarak düşünülmüştür. Düşmanın güzellik ülkesinin sınırlarını berbat etmemesi için sevgilinin berberden yardım isteyip bu düşmandan kurtulması gerekmektedir. Bu söylem içerisinde âşık, güzelliğini yok edebilecek olan kıldardan kurtulabilmesi için sevgiliye berbere gitmesi gerektiğini telkin etmektedir:

Ol âfet ser-terâşından eger itmezse istimdâd
İder ser-hadd-i mülk-i hüsnini ceş-i Habeş ber-bâd

(Kâmî, G 26/1)

Aşağıdaki beyitte de yine aynı durum işlenmiştir. Hat, sevgilinin yüzünü adeta gecenin karanlığı gibi kaplamıştır. Bu durumda güneşe benzeyen sevgilinin, berberin aya benzeyen usturası karşısında baş eğmesine şaşılmaz:

Tîg-i hilâle tan mı hûrşîd egerse başı
Şeb sanmanuz görinen gelmiş durur terâş

(ML-Sâbirî, G 1141/1)

Turkish Studies

Yine Bâkî'nin aşağıdaki beytinde de sevgilinin yüzündeki istenmeyen tüyler, rengi dolayısıyla düşman Berberî askerlerine, ustura da kılıca benzetilmiştir:

Terâş itdi ser-i a' dâyı bir bir tîğg-i bürrânı
Atan feth itdi kürsiyy-i bilâd-ı Berberistânı

(Bâkî, G 546/5)

Berberin Müşterileri

Âşık

Berberlikle ilgili unsurların divan şiirinin aşk ilişkisi içerisinde işlendiği beyitlerde, berber ya da berber çırağı olarak konumlandırılan sevgilinin dışında, âşık ve rakip de onun tıraş olan müşterileri olarak hayal edilmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere, sevgilinin acımasızlığı karşısında âşık tevekkül içindedir. Kimseye baş eğmemiş olan âşık, sevgilinin karşısında çaresizce başını eğmiş, ona kul olmuştur. Bu hayalin kurgulanmasında eski tıraş usulü etkili olmuştur. Bu tıraş yöntemindeki mutlak teslimiyet, tam da âşığın sevgili karşısındaki teslim oluş hâlini karşılar:

İster isen kes başum istersen anı kıl terâş
Ser-terâşum bağı taşum işte tîğün işte baş

(Âlî, G 588/1)

Kimseye başını egmez geçinürdi kelle ser
Darbı baş egdürdi kul itdi anı bir ser-terâş

(Süheylî, G 138/4)

Bir sîm-ten terâşî güzel hûb-ı ser-terâş
Hüsn ü kemâl ü hulk ile egdürdi halka baş

(Zâtî, G 599/1)

Dil yine sevdi cândan bir hûb ser-terâşî
Ol kaşı yânun egdüm tîğine togrı başı

(ML- Keyfî, G 1144/1)

Divan şiirinin aşk anlayışı, âşığın tam da bu şekilde teslim oluşunu gerektirir. Tıraş olan kişinin, berberin kullandığı ustura ve makas gibi kesici aletlerin verebileceği zararlardan korunabilmesi için berbere teslim olarak onun yönlendirmelerine uyması gerekir:

Olur âzâde-ser başın koyan zânû-yı teslîme
Bu ma'nâ pek müşâhiddür hele berber husûsında

(Hâlet Efendi, G 21/2)

Âşık, sonunda boynunu verip başını teslim edecek olsa da, sevgilinin cana safa veren tıraşıyla son derece memnundur:

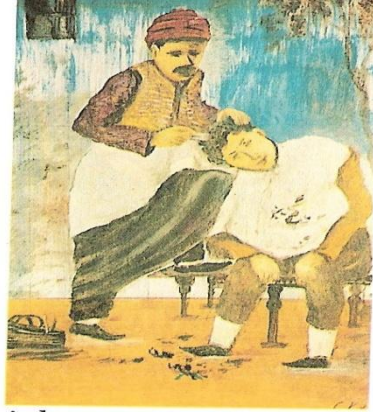
Âh kim bir berberün âlüfte vü mecnûniyam
Ol niçe başlar keser fettânınun meftûniyam

(Azmizâde Hâletî, Mt. 344/1)

Turkish Studies

Tiğine ey dil anun n'ola boyun virürsem
Câna safâ bağışlar mahbûbdur terâşı

(ML-Belîgî, G 1143/2)

Resim 3

Dizinde müşterisini tıraş eden bir Osmanlı berberi

Rakip

Sevgilinin berber olarak tasavvur edildiği beyitlerde âşığın tahammül edemediği durum, rakibin tıraş olmak için ona gelmesidir. Tıraşsız olduğu “nâ-terâş” ifadesiyle vurgulanan ve bu yönüyle de aşağılanan rakibin berbere gelmedeki tek amacı, sevgiliye yakın olmaktır. Tıraş sırasında sevgilinin rakibe fiziksel olarak yaklaşması, âşığın tahammül sınırlarının dışındadır. Zira yukarıda değinildiği üzere, eski usul tıraşta müşterinin başını berberin dizine dayaması söz konusudur. “Sîne-ber-sîne” olarak ifade edilen bu yakınlık, âşığın dayanamayacağı bir durumdur:

Nâ-terâş olduğın ağyârun işitdük bilürüz
Bir terâş olmağ için gözleri berberde midür

(İbrahim Tırsî (G LXVII /7)

Sîne-ber-sîne idüp anı terâş
Olmış ağyâra ol perî berber

(Ahmed Neylî, G 54/3)

Sîne-ber-sîne terâş eylemiş ol ehremeni
O perî-peyker olup dîv rakîbe berber

(Ahmed Neylî, G 71/4)

Aslında rakip ortalarda dolaşmasa âşık, berber sevgiliyi bir şekilde kandıracak ve muradına erecektir. Ancak rakip, bele takılan ve usturayı bileylemek için kullanılan kayış gibi sevgilinin yanından hiç ayrılmamaktadır:

Sayd eylemek olurdı ol hûb ser-terâşı
Kayış gibi yanınca salınmasaydı nâşî

(ML - Sâbirî, G 1140/1)

Turkish Studies

Bûs u kenâr iderdüm ol hûb ser-terâşı
Olsa cüdâ yanından ağyâr-ı nâ-terâşı

(ML - *Sipâhî*, G 1142/1)

Rakipten böylesine muzdarip olan âşık, sevgiliye, ansızın gelmesi durumunda, rakibi tersten tıraş ederek ona acı çektirmesini ve böylelikle başından savmasını tavsiye eder. Zira rakip, sevgilinin yanında bulunmaya lâayık değildir. Ancak o, haddini bilmeden berberin belinden sarkan kayış gibi sevgilinin yanında bulunmak ister. Bu hadsizliğinin cezası olarak da odun gibi yontulmayı hak eder:

Sen nâz ile tururken nâ-geh gelürse nâşî
Başdan savam dir isen tersine kıl terâşı

(ML - *‘Atâ*, G 1156/1)

Kayış gibi yanınca salınmağ ister imiş
Yonarlar ise hakdur ağyâr-ı nâ-terâşı

(ML - *Merâmî*, G 1155/2)

Berber Dükkânı

Berber dükkânları⁵, şiirlerde son derece renkli mekânlar olarak tasvir edilmiştir. Berber dükkânının felek olarak tasavvur edildiği aşağıdaki beyitte tıraş tası, güneşe; peştamal, buluta; ayna, dolunaya; berber de meleğe teşbih edilmiştir. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde ordunun sefere çıkarken esnafın yaptığı geçit törenini tasvir ettiği bir bölümde, “bellerinde pâk ibrişim ve altınlı peştamallarla süslenmiş güneş parçası berber civanların, tahtirevanlar üstüne kurdukları dükkânlarını çeşit çeşit camlarla, sarı pirinçten leğen ve ibriklerle, nice bin tür Alman usturaları ile süslediklerini” anlatmaktadır (Erduran 2006, 192-194). Bu tablo düşünüldüğünde berber dükkânı ile ilgili teşbihlerin bu gerçeklik üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır:

Mihr tâs oldı felek dükkân bulutlar gök futa
Bedr-i mâh âyinedür gûyâ melekler ser-terâş

(*Mürekkeçî Enverî*, G 117/3)

Âyinen gündür felek kösren seflün mâh-ı nev
Âl pişkîrün şafak çerhun bu çerh-i ser-terâş

(*Mürekkeçî Enverî*, G 123/4)

⁵ Osmanlıda, Kanunî Sultan Süleyman döneminde kahve keyfinin yayılıp, İstanbul'da ilk kahvehanelerin açılmasına kadar berber dükkânlarının nasıl yerler oldukları bilinmemektedir. Kahvehanelerin açılmasıyla berberler kahvehanelerin köşelerine yerleşirler ve berber esnafı da kahveci esnafına yamak olur. 18. yy. ortalarında 4. Murat kahveyi yasaklayıp, kahvehaneleri kapatınca berberler de özgürlüklerine kavuşur. Ancak padişahın ölümüyle berber dükkânı tekrar kahvehanelerin içine girer ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar yaklaşık iki asır böyle devam eder. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla kahvehaneler yine kapatılır ve müstakil berber dükkânları açılır. Kahvehanelerin yeniden açılmasıyla birlikte de berberlerin bir kısmı yine kahvehanelerin bir köşesine girerken bir kısmı da müstakil dükkânlarını muhafaza ederler (Koçu 1974, 30; Aksu 1996, 11).

Sultan II. Abdülhamid zamanında Avrupaî berber dükkânları açılır ve kendilerini eski usul berberlerden ayırmak için “perukâr” adını alırlar. Bu değişimle birlikte bellerden futalar, peştamallar atıldı, yerini beyaz patiskadan iş gömlekleri aldı, sabun leğende elle köpürtülür, sakallar elle ovula yıkana yumuşatılırken, yerine sabun tasları ve tıraş fırçaları kaim oldu; yalın ayaklı, ayakları nalınlı ve takunyalı, kolları sıvalı çiraklar da beyaz gömlek, çorap, pabuç giydiler; makasın, usturanın yanına saç makineleri kondu; sitiller tamamen kalktı. Müşteriler peykeye oturtulup, başı dize yatırılırken, baş yastıklı berber koltukları kullanıldı. Günden güne eski berberler azaldı ve yerlerini “perukârlar” aldı. Nihayet Cumhuriyet inkılabında da “perukâr” adı terk edilerek berber, bu yeni dükkânlara da alem oldu (Bkz. Koçu 1974, 47-51; İbrahim Refik 2007, 22-23; Amicis 1981, 82).

Turkish Studies

Mihr ile mâh-ı enver âyînelerdür ana
Bu kubbe-i münakkaş oldu dükân-ı kâşî

(*ML-Sânî, G 1139/5*)

Bütün bu eşyalar bir yana, aslında dükkâna güzelliğini veren sevgilidir:

Şeh-levendâne kesim şevk ile hengâm-ı seher
Semt-i dükkâna hırâm itdi o şûh-ı berber
İdinüp câzibe-i ehl-i derûnı reh-ber
Virdi dükkânçeye teşrifi ile zînet ü fer

(*Beliğ Mehmed Emin, Divan, Berbernâme I/1-2*)

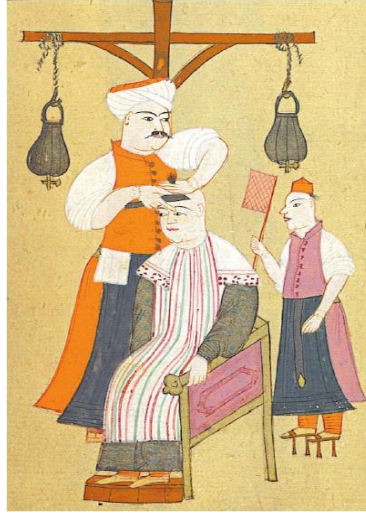
Böylesine güzel bir sevgili olarak tasavvur edilen berberin dükkânı, gencinden ihtiyarına her kesimden insanla dolup taşmıştır:

Şeyh ü şâb itdi terâşına heves
Baş açık şiftesi oldu herkes

Berber iskemlesi kürsî oldu
Şeyh Efendiyle ehîbbâ toldı

(*Bosnalı Sâbit, Berbernâme, 13-14*)

Dükkân tasvirlerinde tabiat unsurlarının bu kadar yoğun bir şekilde kullanılmış olması “ayak berberi” tabir edilen açık alan/sokak berberlerini akla getirmektedir (bkz. Resim 4, 5).

Resim 4

Elindeki usturayla müşterisini tıraş eden bir sokak berberi (Koç Keskin, 2009: 275)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

Resim 5

“Ayak berberi” adı verilen açık hava berberleri.

Aşağıdaki beyitten Osmanlı döneminde bu berberlerden başka, müşterileri ücretsiz tıraş eden vakıf berberleri olduğu da anlaşılmaktadır:

Tiğ dirler bir sütüreyle sığandı hizmete
Kâfiri hasbî terâş itdi vakıf-berber gibi

(*Sâbit, K XLIII/34*)

Sevgilinin berber olarak tasavvur edildiği divan şiirinde, berber dükkânları da sevgilinin mekânı olarak sunulmuştur. Bu noktada kimi şiirlerde berberlikle ilgili unsurların tasavvufi terminolojiyle birleştirilerek berber olan sevgilinin şeyh, müşteri olan âşığın derviş, berber dükkânının da tekke olarak düşünüldüğü görülür. Bu imajın oluşumu, dervişlerin başlarını kazıtmalarıyla ilgili olmalıdır:

Baş açık abdâlunam lutf it beni gel kıl terâş
Tekye-i dükkânuna basdum kadem iy ser-terâş
Tekyedür dükkânı anun baş açık abdâlı çok
Enverî beğler terâş olurlar anda baş baş

(*Mürekkepçi Enverî, G 123/1, 5*)

Hayâlî Bey de berberlikle ilgili unsurları Kalenderîlere ait yaşam tarzı ve terminoloji ile ilişkilendirmiştir. Aşağıdaki beyitte Kalenderî dervişlerinin ve abdallarının kaşlarını tıraş ederek tasavvufa girmeleri söz konusu edilmiştir:

Bir kalender-hânedür ‘âlem diyü îmâ ider
Gel nazar kıl mâh-ı nevde şol terâş olmuş kaşa

(*Hayâlî, G 365-45/4⁶*)

Hayâlî’nin dervişlik alameti olarak sıkça değindiği tıraş olma ritüeline aşağıdaki beyitler açıklık getirmektedir. Burada asıl kastedilen, bıyığın ya da kaşın kesilmesi değildir. Zira ne bıyığın ne de kaşın, sahibine kıl kadar zararı olabilir. Oysa saçın, sakalın, bıyığın, kaşın tıraş edilmesinden maksat, derviş dünyaya bağlayan gelip geçici heveslerden uzaklaşmasıdır:

⁶ Bu örnek beyit, Kurnaz 1996, 233’ten alınmış ve ait olduğu şiir/beyit numarası, ilki sayfa, ikincisi şiir, üçüncüsü de beyit numarasını göstermek üzere oradaki sisteme göre verilmiştir.

Başdan gel ey kalender kıl ü kâli kıl terâş
Yoksa kılca ne bıyık virür zarâr sana ne kaş

(Hayretî, G 153/1)

Ta'alluk resmini gel safha-i dilden terâş eyle
Halâs ol kayd-ı nefsünden budur Nev'î kalenderlik

(Nev'î, G 262/5)

Divan şairlerince kendisi feleğe, tası güneşe, aynası aya ve güneşe, peştamalı bulutlara benzetilen, çinileriyle nakış nakış süslenmiş bir gökkubbe olarak canlı ve renkli tablolarla tasvir edilen berber dükkânları Mehmet Akif Ersoy tarafından "Mahalle Kahvesi" manzumesinde (1966, 120-121) son derece olumsuz bir atmosfer içerisinde tasvir edilmiştir. Akif'in şiirinden son dönemlerde de berber dükkânının kahvehanenin bir köşesinde varlığını sürdürdüğü, kahvecinin aynı zamanda diş çekmek ve sülük yapıtırmak gibi işlerini yapmaya devam ettiği anlaşılmaktadır:

...

Duvar da eski ocaklar kadar geniş bir oyuk,
İçinde camlı dolap var ya, raflarında ne yok!

Birinci katta sülük beslenen büyük kavanoz;
Onun yanında, kan almak için, beş on boynuz.

İkinci katta bütün kerpetenler, usturalar...
Demek ki kahveci hem diş tabibi, hem perukâr,

İnanmadınsa değildir tereddüdün sırası;
Uzun lâkırdıya hâcet ne? İşte mosturası:

Çekerken etli kemiklerle ayrılıp çeneden,
Sonunda bir ipe, boy boy, onar onar, dizilen.

Şu kazma dişleri sen mahya belledinse, değil;
Birer mezara işaret, düşün ki, her kandil!

Üçüncü katta durur sâde havlu bohçaları.
Sağında cam dolabın hücre hücre bitpazarı.

...

Aşağıdaki beyitlerden de, Mehmet Akif'in kahvehane köşesindeki berber dükkânını tasvir ettiği şiirindeki olumsuz atmosferi andıracak şekilde, dükkânın sineklerle dolu olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki sinek, berber olarak konumlandırılan sevgilinin yakınında bulunmak için dükkâna üşüşmüş rakipleri karşılar. Rakipleri oraya çeken sevgilinin varlığıdır. Ancak sevgili de gösterdiği ilgiyle onların gelmesinde rol oynamıştır. Âşık da kendisinden esirgediği ilgiyi rakiplerine göstermesine kızmış olacak ki sevgilinin bu hâlini, "kuyruk sallamak" gibi tahkir edici bir deyimle ifade etmiştir:

Bir berbere didüm ki dükkânunda sinek çok
Kuyruk salarum didi o mânend-i sineklik

(İbrahim Tırsî, G CXVI /3)

İtdiler bûse-i la'l-i leb-i şîrîne heves
Müşterî üşdi dükâna yine mânend-i meges

Turkish Studies

Bu kadar kimseye kuyruk mı salur ol nevres
Yâ çözülsün yâ başı kaydını görsün herkes

(*Beliğ Mehmed Emin, Divan, Berbernâme II/1-2*)

Benzer şekilde Bosnalı Sâbit'in Berbernâmesi'nde de ustası uzaklaşır uzaklaşmaz âşıklarına "kuyruk sallayarak" onları dükkâna toplayan bir sevgili imajı çizilmiştir:

Ya'nî kaldukda başına buyruk
Âşık-ı zâra salardı kuyruk

(*Bosnalı Sâbit, Berbernâme, 23*)

Çoğunlukla olumlu bir şekilde ele alınan berberlik, kimi şiirlerde olumsuz biçimde anılmış hatta istenmeyen bir meslek olarak sunulmuştur:

Terâş itmek ne lâzım sîneye gel al gönül nakdin
Benüm çok sevdiğüm zergerlik it lâzım mı berberlik

(*Nev'î, G 262/3*)

Berberlerin Kullandığı Aletler

a. Ustura (Mûsâ)

Tıraş aletlerinden biri olan ustura (bkz. Resim 6), şiirlerde Farsça karşılığı olan "mûsâ" şeklinde geçmektedir. Bu kullanım, ifade imkânlarının genişliği dolayısıyla tercih edilmiş olmalıdır. Yüz, rengiyle ve gelenekte yüklendiği anlamıyla imanı çağrıştıran üzerindeki kıllarsa küfrü hatırlatır:

Hattımı yüzden terâş itsen n'ola ey nâzenîn
Vechi yok kim bir arada cem ola küfr ile dîn

(*Hayâlî, K 23/12*)

Bu durumda tıraş da iman ile küfrün mücadelesini karşılar. İşte "mûsâ" kelimesi, İslami gelenekteki Hz. Musa-Firavun, dolayısıyla da iman-küfür, çekişmesini çağrıştırmayla şiirlerde söz konusu edilmiştir:

San leşker-i Fir'avn idi bu hatt-ı gubârın
Kim ârızın âbında helâk eyledi Mûsâ

(*Ahmed Paşa, G 8/3*)

Didüm terâş iderken kâfir rakîbi dil-ber
Mûsâyı gör ki eyler Fir'avn ile savaşı

(*ML - Recâyî, G 1154/2*)

Aşağıdaki beyitte ise berberin isminden (İsa) dolayı "mûsâ" kelimesinin kullanıldığı, böylece de iki peygamber olan Hz. İsa ile Hz. Musa'nın hatırlatıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Musa'nın mucizelerinden olan yed-i beyza hatırlatılmış, sevgilinin gümüş kadar beyaz ve parlak bileği onunla kıyaslanmıştır. Ayrıca "bileği" kelimesi de usturanın keskinleştirmek için sürtüldüğü bileyi taşıyan hatırlatacak şekilde kullanılmıştır:

Turkish Studies

Alduğınca ele mûsâsını berber ‘Îsâ
Gösterür ol yed-i beyzâya gümüştenden bilegi

(*Gelibolulu Sun ‘î, G197/3*)

Sâ‘id-i sîmînde gör tîgin o zîbâ berberün
Mu‘ciz-i Mûsâ’yı seyr eyle yed-i beyzâya bak

(*Kara Fazlî, G 110/4*)

Kimi şiirlerde eşyanın bugün kullanılan adıyla “ustura” şeklinde de geçtiği ve bununla sevgilinin gamzesinin kastedildiği görülür:

Külçe-i sîm musaffâ bilegi âyîne ber
Gamzesi usturadur nâvek-i müjgân nîşter

(*Beliğ Mehmed Emin, Divan, Berbernâme IV/3*)

Resim 6

Ustura

b. Kösre taşı

Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiye göre kurşun ile zımparanın karıştırılıp yuvarlak bir şekil verilerek elde edilen kösre taşı, berberlerin usturalarını keskinleştirmekte kullanılır. Ayrıca kılıççıların ve bıçakçıların kullandığı, kara lökün ateşte yumuşatılmasından sonra içine zımpara konarak elde edilen çarhlı kösre denilen başka bir türü daha bulunmaktadır (Erduran 2006, 157). Bileyi taşı da denilen bu taşın berber dükkânıyla ilgili diğer unsurlarla birlikte beyitlerde yer aldığını görmekteyiz. Güneşin ayna, ayın sitil, şafağın kırmızı renkli peşkir olduğu beyitte feleğin de şeklinden dolayı kösre taşı olarak tasavvuru söz konusudur. Sonraki beyitlerden de bileyinin kösreden farklı olarak düz bir şekle sahip olduğu ve o dönemde “Frenk taşı” adıyla anılan bileyi taşının da meşhur olduğu anlaşılmaktadır:

Âyînen gündür felek kösren seflün mâh-ı nev
Âl pişkîrün şafak çerhün bu çerh-i ser-terâş

(*Mürekkepçi Enverî, G 123/4*)

Deli berber bilegisi gibi düz olsa dahi
Kelligi itsem tekellüm yine lüknet bâkî

(*İbrahim Tırsî, G CC/3*)

Turkish Studies

‘Azm itdi Rûma Mısrûn meşhûr ser-terâş
Elde Dımışkî tîği bilde Firengî taş

(ML - Sadrî, G 1145/1)

Yukarıdakilerden başka berberlerin bellerine astıkları kayışlara (bkz. Resim 7) sürterek ustularını bileyledikleri anlaşılmaktadır:

Şâhuma eski kul geçinür bir yeniçeri
Gıtmez o ser-terâşun öninden hiç ol kayış

(Bâlî Çelebi, G 78/4)

Kayış gibi yanınca salınmağ ister imiş
Yonarlar ise hakdur ağyâr-ı nâ-terâş

(ML - Merâmî, G 1155/2)

Resim 7

Ustura bileylemek için kullanılan kayışlar.

c. Makas

Beyitlerde makas (bkz. Resim 8), çoğunlukla tarakla birlikte kullanılmıştır. Tarak, saçları tararken makas da fazlalıklarını kesmektedir:

Açdı şâne abanûs gibi siyeh perçemüni
İtdi mikrâs ile pîrâste-i bîş ü kemini

(Beliğ Mehmed Emin, Divan, Berbername IX/1)

Hem-çün makas dehânını hamyâzegâh idüp
Çâk itdi şâneveş dil-i hallâkı zülf ü hat

(Nedîm, G 55/14)

Bu hayalde şeklinden dolayı kirpiklerin tarağa, gözün de makasa teşbihi söz konusudur:

Müjgânım oldı şâne ol âfet-i zamâne
Mikrâs idüp Siyâmî bu çeşm-i hûn-pâş

(ML - Siyâmî, G 1149/5)

Turkish Studies

Resim 8

Osmanlı berber makası

d. Tarak (Şâne)

Berber eşyalarından olan tarak da şiirlerde söz konusu edilmiştir. Sevgili, saçının kıvrımında asılı duran gönlünü oradan düşürmesi için âşığa ayna ve tarak sunar. Bu şekilde kırılıp bin parçaya bölünen âşığın gönlü tarakla özdeşleştirilir:

Gösterüp halka-i zülfünde dil-i mecrûhu
Ser-terâşum bana âyîne ile şâne sunar

(Nâilî-i Kadîm, G 80/2)

Bir yirde kesdi gerçi başum terâş iderken
Reşk ile şâneâsâ sad-pâre oldı nâşi

(ML - Keyfî, G 1144/4)

e. Ayna

Berber dükkânıyla ilgili imajlarda aynanın ön plana çıktığı görülür. Bir berber eşyası olan ayna, müşterinin çoğunlukla sevgili olarak tasavvur ettiği berberi, bazen de kendisini seyrettiği bir objeye dönüşür. Aşağıdaki beyitte yer yer aynalarla donatılmış berber dükkânının bu aynalardan yansıyan görüntülerle güzellerin suretlerinin nakşedildiği bir puthaneye döndüğü dile getirilmiş, böylelikle de renkli ve canlı bir mekân tasviri yapılmıştır:

İtdi nigâr-hâne-i Çîn ‘aks-i ruhları
Dükkâne câ-be-câ dizüp ol berber âyîne

(Nev ‘i-zâde Atâyî, K 9/3)

Sevgilinin sinесinin ayna olarak sunulduğu örneklerin yanında (bkz. Mehmed Emin Belîğ, G 231/1), aşağıdaki beyitte de sevgilinin yeni traş edilmiş yüzünün ayna olarak düşünüldüğü görülmektedir:

Keyfî hilâle dönmiş ebrûları o mâhun
Âyîne-i safâ-bahş ruhsâr-ı nev-terâşi

(ML - Keyfî, G 1144/5)

Aşağıdaki beyitlerdeyse dükkânın önüne asılan top şeklindeki yuvarlak aynalar söz konusu edilmiştir. Bu, yoldan gelip geçen ya da dükkâna giren çıkan kişileri kontrol etmek maksadıyla kullanılan “top ayna” (Sultanların Aynaları, 37) olmalıdır. Şiirlerde bu top ayna, şekli ve işlevi dolayısıyla, sürekli sevgiliyi gözleyip duran âşığın gözünü de çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır:

Turkish Studies

Dükkân önünde hurşîd tob âyîne asaldan
Tîgini tutmak için mâh oldu kösre taşı

(ML - Nâlişî, G 1150/4)

Sadrî dükân önünde âyîneler ne sarkar
Görmek degül murâdı çünkim o ser-terâşı

(ML - Sadrî, G 1145/5)

Berber, tıraşı bitirdikten sonra, isteğine uygun olup olmadığını kontrol etmesi için müşterinin eline ayna verilirdi. Ancak müşteri sevgili olunca ona ayna sunmak sakıncalı bir durumdur. Zira sevgilinin yansımını görerek kendisine âşık olması söz konusudur:

Terâş itdükde ey berber eline âyîne sunma
Sakın tasvîrine ‘âşık olur dilber görür kendin

(Fevrî, G 22/2)

f. Leğen

Sabun taşları ve tıraş fırçaları icat olunmadan önce eski berberler, sabunu leğenin içinde köpürtür, sakallar elle ovula yıkana yumuşatılırdı. Aynı zamanda tıraştan sonra saçın yıkanması için de kullanılan ve çoğunlukla bakırdan imal edilmiş olan bu leğenlerin bir kenarında müşterinin boynunun sığabileceği genişlikte bir oyuk yer alırdı (bkz. Resim 9). İşte dükkânların sağına soluna asılmış hâlde bulunan bu berber leğenleri, divan şairlerince felek olarak tasavvur edilen dükkân atmosferi içerisinde rengi ve şekli dolayısıyla güneşe ve aya teşbih edilmişlerdir:

Mihr ile mâh Tâbî iki gümüş legençe
Bu çerh-i lâceverdî oldu dükân-ı kâşî

(ML- Tâbî, G1147/5)

Olmış o ser-terâşa mâh-ı felek legençe
Dükkânı çerh-i ahdar tîg-i hilâlî kaşî

(ML-Gıyâsi, G1157/2)

Resim 9

Osmanlı berber leğeni ve diğer berber aletleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

g. Sital - Tas

Berber dükkânında saç yıkamak için kullanılan sitil (bkz. Resim 10) ve tas da şiirlerde mekânı güzelleştiren unsurlar olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitlerin ikincisinde sitil, aya; leğen, güneşe; bunların içerisindeki su da çiğ tanelerine benzetilmiştir:

Asar bâzâr-ı kadründe açup berber dükânın çerh
Saru tâs ile âyine meh ü mihr-i mücellâdan

(*Tacizâde Cafer Çelebi, K 22/24*)

Mihr ü meh satl u legen şebnem ü gül ana miyâh
Şekl-i zencîrde gîsû-yı müca'ad her gâh

(*Beliğ Mehmed Emin, Divan, Berbernâme IV/2*)

Nergis, çemende berber olunca, dükkânını altın tasa benzeyen çiçekleriyle süslemiştir:

Tâs-ı zerrînle ârâyîş-i dükkân itdi
Oldı bâzâr-ı çemende yine berber nergis

(*Bursalı Rahmî, K 9/7*)

Aşağıdaki beyitte âşîğın gözü, sitille; gözyaşları da bu sitilden dökülen suyla özdeşleştirilmiştir:

Alsın terâşa gayrı gün gibi tâs-ı zerrîn
Su yirine dökerdi çeşmüm sitili yaşı

(*ML - Sâbirî, G 1141/2*)

Resim 10

Sital

h. Peşkir/havlu

Havlu, berberlerin vazgeçilmez eşyalarından biridir. Tıraş esnasında müşterilerinin boyunlarına büyükçe bir havlu/bez bağlarlar (bkz. Resim 1, 3, 4, 5) ya da başlarını dizlerine serdikleri bir havlu üzerine yatırırılar (bkz. Resim 3). Bu sırada ıslanan ellerini kurulamak için de bellerine soktukları bir havluyu kullanırlardı (bkz. Resim 1, 4, 5). Islanan ya da yıkanan havluları

Turkish Studies

da dükkânın önüne asarak kurutulardı (bkz. Resim 1). Şiirlerde bu rengârenk havlular, berber dükkânını süsleyen güzellikler olarak değerlendirilmiştir:

Âyinen gündür felek kösren setilün mâh-ı nev
Âl pişkîrûn şafak çerhün bu çerh-i ser-terâş

(*Mürekkepçi Enverî, G 123/4*)

Aşağıdaki beyitte ise iki tarafı da tüylü yüzeye sahip olduğu bilgisi verilen havlu, asıl işleviyle, yani saçı kurulama özelliğiyle söz konusu edilmiştir:

Aldı havlî-i dü-havi ile anun nemini
Eyledi dâm-ı belâ zülf-i ham-ender-hamını

(*Beliğ Mehmed Emin, Divan, Berbernâme IX/2*)

Sonuç

Bu makalede berberlerle ve berberlik mesleğiyle ilgili unsurların divan şiirinde ele alınmış biçimi üzerinde durulmuştur. Çalışma yöntemi olarak öncelikle tarihî kaynaklardan ve değişik yüzyıllara ait divan, mesnevi ve şehrengiz gibi edebî metinlerden söz konusu meslekle ilgili derleme yapılmıştır. Elde edilen bilgiler sınıflandırılarak karşılaştırılmış ve berberin kimliği, mesleğin icrası ve tarihî seyrine ilişkin tespitler yapılmıştır.

Bir meslek erbabı olarak berberler, hem toplumun nabzının tutulduğu toplanma mekânı durumundaki dükkânları dolayısıyla hem de yaptıkları işler dolayısıyla her dönemde toplumsal hayatın önemli simalarından birisi olmuşlardır. Zira eski zamanlarda berberler, tıraş etmenin yanında diş çekmek, çeşitli cilt hastalıkları için merhemler hazırlamak, şişe çekerek hastaları tedavi etmeye çalışmak gibi işler de yapmışlardır. Önceleri kahvehanelerde kahveciler ve hamamlarda tellaklar da berberlik yapmışlar, sonraki dönemlerde de bu işi ayrı bir “meslek” olarak benimseyenler, kendilerine ait müstakil dükkânlarda mesleklerini icra etmişlerdir.

Berberlikle ilgili unsurlar, divan şiirinde, bu geleneğin aşk algılayışı içerisinde birer sembole dönüştürülmüştür. Örneğin; sevgili kimi zaman berber, kimi zaman da berber çırağı olarak tasavvur edilirken âşık, müşteri; rakipse âşığın istemediği hâlde berberin ilgi gösterdiği diğer müşterileri karşılamaktadır. Berber ya da berber çırağı olarak takdim edilen sevgili, özellikle çeşitli meslek gruplarını temsil eder şekilde görünen “yarı idealize edilmiş sevgili tipi” olarak işlenmiştir.

Divan şiirinde sevgili olarak konumlandırılan berberle ve berber dükkânıyla ilgili tasvirler son derece renklidir. Berberler etrafında oluşan imaj dünyası, tarihî kaynaklarda anlatılanlarla ve minyatürlerde, resimlerde gösterilenlerle örtüşmektedir. Berber çeşitlerinden berberlerin yaptıkları işlere, tıraş araç-gereçlerinden müşterilerini tıraş ediş biçimlerine kadar bütün ayrıntıların gerçekte olduğu şekilde şiirlere yansıdığı görülmektedir. Şiirlerdeki berberlikle ilgili benzetmeler, divan şiirinin teşbihler dünyasıyla alakalı olduğu gibi, dönemin berber dükkânları ve tıraş eşyalarıyla da ilişkilidir. Örneğin; berber olarak tasavvur edilen sevgilinin, fiziksel güzellik unsurları olarak yanağının, sînesinin ve bileğinin vurgulanması, berberlerin giydikleri kıyafetlerle ilgilidir. Yine berber dükkânlarındaki sitilin, aya; leğenin, güneşe; suyun da çiğ tanelerine benzetilmesi, hem bunlar arasındaki şekil ve renk benzerlikleriyle ilişkili olduğu kadar Osmanlı dönemindeki açık hava berberleriyle de alakalıdır.

KAYNAKÇA

- AKSOYAK İ. Hakkı (2006). **Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanları (I-II-III)**, Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Sources of Oriental Languages and Literatures 72-73-74.
- AKSU F. A. (1996). **Geleneksel Erkek Berberliği**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ALİŞ Şehnaz (2004). "Berberlik ve Sosyal Hiciv" **Saç Kitabı**, (Ed.) Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi. 373-395.
- AMİCİS E. (1981). **İstanbul (1874)**, Çev. Beynun Akyavaş. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ARSLAN Mehmet (2002). **Şeref Hanım Divanı**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ATALAY Besim (1992). **Divan-ı Lügat-it Tercümesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ATİK GÜRBÜZ İncinur (2011). **Mecmû'a-i Letâ'if**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYDEMİR Yaşar (2007). "Ravzî'nin Edincik Şehrengizi", **Gazi Türkiyat**, S. 1, s. 97-126.
- AYDEMİR Yaşar (2009). **Ravzî Divanı**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-213618/h/metin.pdf>, (ET: 20.11.2011).
- AZAR Birol (2005). **Türâbî Divanı (İnceleme-Metin)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAVUŞOĞLU Mehmet-TANYERİ M. Ali (1981). **Hayretî Divanı**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- DEMİREL H. Gamze (2005). **18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emin Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlil)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DERDİYOK İ. Çetin (2005). **Hâlet Efendi Divançesi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)**, Adana: Karahan Kitabevi.
- EKİCİ Hatice (2006). **Sahhâf Rüşdî ve Divanının Tenkitli Metni**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDURAN Zeynep (2006). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre İstanbul'da Esnaf, Zanaat ve Ticaret – Açıklamalı Metin**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERSOY Mehmet Akif (1966). **Safahat**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ERÜNSAL İsmail (1983). **The Life and Works of Tacizâde Cafer Çelebi With a Critical Edition of His Divan**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÖNEL Hüseyin (2010). **15-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜRGENDERELİ Müberra (2000). **Hasan Ziyâ'î, Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-213637/h/giris.pdf>, (ET: 25.11.2011).
- HARMANCI M. Esat (t.y.). **Süheylî-Ahmed bin Hemdem Kethudâ-Divanı**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-215254/h/girismetin.pdf>, (ET: 25.11.2011).

Turkish Studies

- İPEKTEN Haluk (1990). **Nâilî Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARACAN Turgut (1990). “Bosnalı Sâbit’in *Berbernâme*’si”, **Çevren**, S. 76, s. 37-44
- KARAKÖSE Saadet (t.y.). **Nev’i-zâde Atâyî Divanı**.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275469/h/nevi-zade-atayi.pdf>, (ET: 15.11.2011).
- KAYA B. Ali (2003). **Azmi-zâde Hâlefi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni I-II (The Divan Of Azmi-zade Haleti: Introduction and Critical Edit.)**, Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Sources of Oriental Languages and Literatures.
- KOÇ KESKİN Neslihan (2009). **Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divan Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçevesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KILIÇ Atabey (2004). **Mîrzâ-zâde Ahmed Neyli ve Divanı (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KOÇU Reşat Ekrem (1974). “Eski İstanbulda Berberler”, **Hayat Tarih Mecmuası**, S. X(5), s. 30-37.
- KURNAZ Cemal (1996). **Hayâlî Bey Divanı’nın Tahlili**, İstanbul: MEB Yayınları.
- KURNAZ Cemal (1997). “Çizgi Dışı Güzeller”, **Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemeler**, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 456-479.
- KURNAZ Cemal-TATCI Mustafa (2001). **Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı**, Ankara: MEB Yayınları.
- KUTLAR F. Sabiha (2004). **Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi, Dîvân**,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275459/h/arpaeminizade-sami.pdf>, (ET: 15.11.2011).
- KÜÇÜK Sabahattin (1994). **Bâkî Divanı**, Ankara: TDK Yayınları.
- MACİT Muhsin (1997). **Nedîm Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZKAN Ömer (2007). **Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, İstanbul: Kitabevi.
- ÖZKAT Mustafa (2005). **Kara Fazlî’nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitletli Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- REFİK İbrahim (2007). “Kolay Değildir Osmanlıda Berber Olmak”, **Sohbet Tadında Tarih**, İstanbul: Albatros Yayınları, s. 22-23.
- SARAÇ M.A. Yekta (2004). **Emrî Divanı**, İstanbul: Eren Yayınları.
- SARI Şeyma (2009). **Hâtif Ali Efendi Hayatı, Edebî Kişiliği Divanı’nın Tenkitli Metni(132b-203a) ve Nesre Çevirisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- SEFERCİOĞLU M. Nejat (2004). “Divan Şiirinde Tarak ve Ayna” **Saç Kitabı**, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi. 203-239.

-
- SİNAN Betül (2004). **Bâlî Çelebi Divanı (2b-35a) İnceleme-Metin**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Sultanların Aynaları**, (1998). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TARLAN Ali Nihat (1948). **Şiir Mecmualarında 16. ve 17. Asır Divan Şiiri, Rahmî ve Fevrî**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- TARLAN Ali Nihat (1987). **Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: III. Cild**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TARLAN Ali Nihat (1992). **Ahmed Paşa Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN Ali Nihat (1992). **Hayâlî Bey Divanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TIĞLI Fatih (2006). **Bursalı Rahmî Çelebi ve Divanı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TULUM Mertol-TANYERİ M. Ali (1977). **Nev'î Divanı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- YAKAR, Halil İbrahim (2002). **Gelibolulu Sun'î Dîvânı ve Tahlili**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIRIM Ali (1995). **Kâmî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ Kadriye (2001). **İbrahim Tırsî Divanı İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.